

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 14 • 1966

Roskilde bys våben og segl
Af Ernst Verwohlt

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldiven Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Roskilde bys våben og segl

Af Ernst Verwohlt

ALLEREDE i oldtiden var det en udbredt skik, at større bysamfund i de europæiske kulturlande havde deres særlige kendetegn. Disse symboliske mærker, der især er overleveret os gennem mønter, er almindeligt kendte. Man behøver blot at erindre om Athens ugle og Korinths pegasus.

Baggrunden for vor tids bymærker eller byvåbener må dog søges i middelalderens anvendelse af segl som ægthedsmærker på dokumenter. Den urgamle måde at »underskrive« et dokument: At sætte et aftryk af sit segl på det, bredte sig i løbet af 1100- og 1200-tallet til Europas byer. Ligesom konger, bisper og riddere havde det, fik købstæderne og disses borgmestre segl, som de kunne forsegle med på byens vegne og dermed bekræfte vigtige dokumenter. Byernes segl indeholdt gerne en indskrift med byens navn og tillige et mærke — ofte af heraldisk art — som karakteriserede byen.

I England fører byen York således segl allerede i 1108, i Tyskland betjente staden Köln sig af segl i året 1149, Mainz beseglede omtrent samtidig, og andre tyske byer fulgte slag i slag. I Frankrig kom byseglene i brug henimod 1100-tallets slutning, først anvendt af Cambrai og Avignon i 1180'erne, af Paris i året 1200¹⁾.

Roskilde bys ældste segl

Blandt de ældste danske købstadssegel må henregnes Roskilde bys segl.

Det omtales første gang i et dokument af 9. april 1273, hvori staden Roskilde — »rådmændene og de øvrige borgere i Roskilde« — tilstår Niels Hermansen og hans efterkommere ejendomsretten til et møllested i Sct. Mortens sogn i Roskilde. Dokumentet slutter således: »Til vidnesbyrd herom og til fyldigere bevis for dette har vi ladet vort borgerskabs segl hængende under dette brev« ²⁾. Seglet er desværre

gået tabt, og den samme skæbne er overgået de eksemplarer, som var vedhæftet to omtrent samtidige dokumenter, der begge omtaler byens segl. Da Roskilde byting — »fogeden, rådmændene og de øvrige borgere i Roskilde« — den 20. december 1277 bevidner, at Niels Vilhelmsen på Jakob Jernhoveds vegne har solgt Roskilde Clara kloster en ejendom i Højby, har det »ladet nærværende brev bekræfte ved vort borgerskabs segl«³⁾, og da Esger Maar, Niels Ingewarsen og Peder Bonde den 9. februar 1282 sælger otte ørtug jord i Gundsølille til Roskilde Agnete kloster, udtaler de brave mænd: »Vi har også lovet, at staden Roskildes segl skal vedhænges, da vi ikke selv har segl«⁴⁾.

Det ældste *bevarede* eksemplar af Roskilde bys segl hænger først under et dokument af 24. juni 1286, hvori den kongelige foged i Roskilde Niels Hermansen sælger og skøder en gård i Sct. Mortens sogn i Roskilde til Roskilde Clara kloster. Skødet slutter: »Til vidnesbyrd om denne sag har jeg stadfæstet dette brev med staden Roskildes segl tillige med mit eget«⁵⁾.

Uanset, at byens segl først er bevaret fra 1286, må seglbilledet og omskriftens bogstavtyper imidlertid være afgørende for dateringen af dette, idet det selvsagt beror på tilfældigheder, om dette eller hint seglaftryk er bevaret til vore dage. Langebeks segltegninger fra 1700-tallet viser således, at de nu forsvundne aftryk af Roskilde segl dengang var i behold. På grundlag af våbenets tegning og omskriftens bogstavtyper har P. B. Grandjean og Poul Nørlund dateret Roskilde bys ældste segl til tiden omkring 1250⁶⁾.

Dette segl (se figur 1) viser en fugl (høg eller ørn) over en — perspektivisk set — rund tindet mur, omsluttede bølger. Seglomskriften lyder:

1. Roskilde bys ældste segl, bevaret fra 1286. Denne tegning samt titelvignetten og figur 3, 4, 8, 9, 10, 13, 14 er udført af Aage Wulff.

SIGILLUM CIVIUM ROSKILDENSIS, »Roskilde borgeres segl«.

Hvad har nu været baggrunden for, at de gode borgere i staden Roskilde i begyndelsen af 1200-tallet valgte netop dette våben?

Byens navn

Som udgangspunkt vil det være naturligt at spørge, om byens *navn* — som det ofte er tilfældet — kan have dannet baggrund for våbenets sammensætning.

Nu er stednavneforskere ret uenige om betydningen af navnet Roskilde. Men én ting er de enige om: Bynavnet består af to led, *Ros* og *kilde*.

For så vidt angår det første led i stednavnet, »Ros«, kan det næppe antages, at dette har fundet symbolsk udtryk i byvåbenet. Talrige forsøg har været gjort for at finde en forklaring på denne del af navnet. Man har fortolket forledet som (*h*)ross, hoppe, hest, bynavnet altså: *Hoppekilde* eller *Hestekilde*⁷⁾. Andre har tolket navnet som kommende af de »rustne eller

røde kilder«, således at den oprindelige betydning skulle have været *Rustkilde*, lig *Rødkilde* ⁸⁾). Endelig er forledet blevet opfattet som en udvikling af ordet *kors* i betydningen »korsved« eller »korsbærtorn«, en middelalderlig lægeurt, hvorefter stednavnet skulle kunne udledes som »stedet ved korsbærtorn-kilden« ⁹⁾).

Alt taler dog for den fortolkning, der allerede findes hos Saxo og således har mere end 700 års hævd: »(kong) Ros kilde« — en fortolkning som også tiltrædes af stednavneudvalget ¹⁰⁾. Navnet opfattes herefter som sammensat af *Roir* (på islandsk *Hroarr*), i genitiv *Rois*, og *kalda* (kilde). Første gang Roskilde omtales, i 1134, er det da også som »Roiskelldu« ¹¹⁾.

Kan vi således intet udlede af første led af stednavnet til forklaring af byvåbenet, stiller det sig ganske anderledes, når vi vender os til dettes sidste led, »kilde«. Det må her ligge ganske klart, at denne del af bynavnet har fundet udtryk i byvåbenet i de strøme eller bølger, som findes i våbenet under den majestætiske fugl ¹²⁾.

Kilden var fra ældgammel tid hellig og dyrket, og fra flanken af den store

fjordbanke, hvorpå Roskilde er bygget, har kilder sprunget, siden Danmark blev til. Roskildes kilder har både åndeligt og materielt haft betydning for byen — kildekalken var kirkernes bygningsmateriale, og de talrige af kilderne drevne møller var en vigtig indtægtskilde — og det har således været helt naturligt at lade kilde-motivet indgå som bestanddel i byvåbenet, tilmed når en væsentlig del af bynavnet umiddelbart kunne afledes herfra.

Bymuren

Bølgerne er imidlertid på samtlige segl omsluttet af en rund mur med tinder. Professor Henry Petersen har opfattet motivet som »en af en mur omgivet kildebrønd« ¹³⁾. Den tindede mur kan dog næppe tænkes som befæstning af en kilde; heraldisk set er en sådan mur næsten altid gengivelse af en bymur. Og meget tyder da også på, at signetstikkerens tanke har været at fremstille denne del af byvåbenet som en bymur.

Saxo beretter, at kong Svend Grathe ca. 1150 omgav Roskilde med volde og grave og satte Ebbe Skjalmsøn til høvedsmand over byen ¹⁴⁾. Minder om dette faste værn, der helt omsluttede den middelalderlige bydel findes endnu bevaret i gadenavnene Borgeviget og Rødeport. Jacob Erlandsen omtaler i et brev af 1253 det ældste Duebrødre kloster som liggende »*extra muros*«, uden for bymurene, medens Maglekilde lå inden for voldene ¹⁴⁾. Når man derfor i midten af 1200-tallet skulle symbolisere byen, var noget da mere naturligt end at fremstille byens største kilde — Maglekilde — som symbol på den inden for murene beliggende middelalderby? Hertil kommer, at ordet »borger« jo er afledet af *borg* i betydningen »by« eller »flække« (den

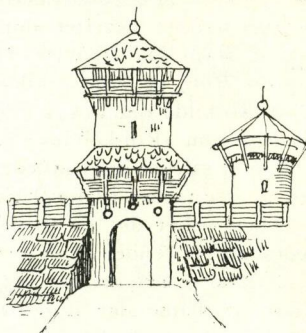
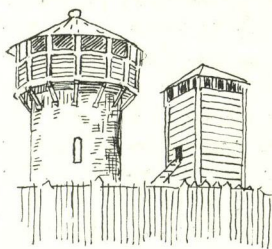
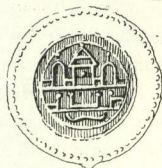
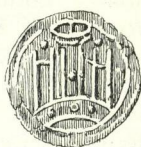

2. Roskilde Domkapitels ældste segl, fra slutningen af 1100-tallet, visende domkirkens skytshelgen, pave Lucius, med kirken som baggrund og bymuren i seglbilledets forgrund. Efter Arthur Fang »Roskilde« I, 1945.

3. Roskildemønter med byens tårnport (Rødeport) samt trefoldigheds-motiv. De to øverste mønter til venstre stammer fra Svend Grathes regeringstid (1146–57), den øverste til højre fra Valdemar den Stores (1157–82). Mønten i anden række til venstre er slået under Knud VI (1182–1202), mønten i midten er fra Erik Menveds tid (1286–1319). Nr. 6 er en middelalderlig brak-teat fundet ved domkirken.

På grundlag af mønterne er for-søgt en rekonstruktion af borgpor-ten på Svend Grathes og Valdemar den Stores tid (nederst).

der boede inden for borgens væрге), jfr. engelsk *borough*, og at man således, ved at gengive bymuren, måske også havde en hentydning til sigil-omskriften »Roskilde *borgeres* segl«.

Et andet minde om denne mur omkring Roskilde findes formentlig i Roskilde Domkapitels ældste segl, fra slutningen af 1100-tallet (se figur 2). Seglet, hvis stampe skåret i hvalros-tand endnu opbevares på National-museet, viser domkirkens skytshelgen, pave Lucius, med kirken som baggrund. Foran pave Lucius ses en tindet mur, anbragt forneden i seglbil-ledets forgrund. Dr. J. A. Arhning skriver i sit værk om Roskilde Dom-kapitels historie, at »den måde, hvorpå seglskæreren har trukket denne murender om i retning af kirkens nord-

og sydside og samtidig gjort muren smallere af hensyn til den perspektiviske forkortelse, viser, at han har villet angive, at muren strakte sig uden om kirken«, en betragtning, der også er gjort gældende ovenfor om det ældste byvåben. Med hensyn til murens udformning har dette formentlig haft det ældre kapitelsegl som forbillede.

Denne bymur har sikkert oprindeligt alene bestået af simple jordvolde, måske med palisader på toppen. Men senere er muren blevet udbygget af sten, og indkørslen til byen har måttet ske gennem tårnporte, hvoraf den vigtigste og i navnet endnu bevarede har været Rødeport.

Det har hidtil været hævdet, at man intet kunne sige om, hvorledes denne middelalderlige bymur — endsige

porttårnene — har set ud. Men her kommer middelalderens mønter os til hjælp.

Roskilde var fra ca. 1022 et af landets vigtigste møntsteder, så afgørende, at man i den numismatiske sprogbrug simpelthen taler om »Roskildemønter« som et begreb¹⁵).

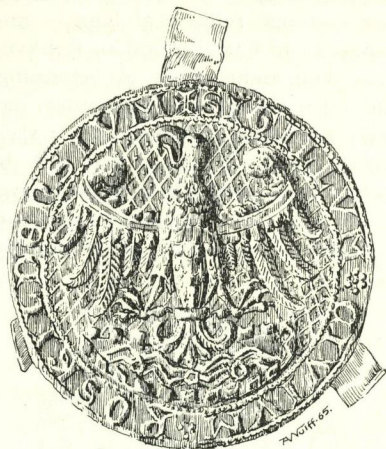
Befæstningens grundlægger Svend Grathe (1146–57) afbilder på mønter slået i Roskilde tre tårne over en vold eller mur, hvori findes tre *kugler*, *ringe* eller *rosetter*. Såfremt motivet på dette møntfund stod isoleret, kunne det måske affærdiges som blot værende et generelt bysymbol, der også kendes fra flere tyske mønter. Men det samme motiv — tre tårne over en bymur med port ledsaget af eller påsat kugler eller rosetter — genfindes i adskillige Roskildemønter, slået i Valdemar den Stores regeringstid 1157–82, i Knud VI's regeringstid 1182–1202, ja helt op til Erik Menveds tid 1286–1319. En smuk gengivelse af motivet findes endelig i en velbevaret, middelalderlig messingbrakteat, som 1893 blev fundet ved den nordre korfløj af domkirken (se figur 3).

Meget kunne således tale for, at det er den middelalderlige Rødeport, der har været motivet på disse 700 år gamle middelaldermønter, og at vi gennem dem har bevaret Danmarks ældste billede af en bymur med porttårne (se rekonstruktionen figur 3).

„Roserne“

I en anden — og mere heraldisk — sammenhæng kan disse middelaldermønter måske også være os til hjælp, nemlig i forsøget på at finde en begrundet forklaring på, at byens mest kendte og smukke segl fra 1384 (se figur 4) i modsætning til alle øvrige bevarede segl har forsynet byvåbenet med et nyt element: Bølgerne inden

for bymuren er belagt med tre rosetter eller ringe, der af eftertiden er udlagt som roser.

4. Roskilde bys segl fra 1384. Som det eneste af Roskildeseglene findes bølgerne heri belagt med tre rosetter — formentligt et trefoldighedsmotiv med forbillede i domkirkens kapitelsegl og mønter, se figur 3.

Når man skal nærme sig dette problem, er det naturligt at have i erindring, at hele byens eksistens i middelalderen var betinget af dens domkirke, og at det egentlig ville være mærkeligt, om denne ikke på en eller anden måde var symboliseret i byvåbenet.

Kong Haralds trækirke, Svend Nordmands frådstenskirke og den nuværende domkirke var alle indviede til den hellige treenighed. Kirken omtales i dokumenterne simpelthen som Trefoldighedskirken. Bedre end treenigheden kunne det ikke godt være, men alligevel har man i det lange løb også ønsket en helgen, af hvem der kunne fremskaffes en relikvie. Værnehelgen for både Svend Nordmands kirke og for den sidste domkirke og samtidig for hele stiftet har været Sct. Lucius,

der havde været pave i Rom, men blev halshugget af hedningerne i året 255, og begge kirker har ejet det samme kostelige relikvie af ham — intet ringere end hans hovedskal. Relikvien har ikke alene været et betydningsfuldt led i kirkens gudstjenester, men også øget dens rigdomme, for i sjælenød i deres dødsstund har folk betænkt den store helligdom med gaver.

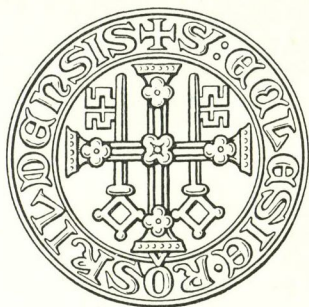
Disse to for domkirken afgørende faktorer — indvielsen til trefoldighe-

lodret og vandret) stå som udtryk for, at disse søjler og dermed domkirken er viet til den hellige trefoldighed.

På flere gengivelser fra 1300-tallet bliver disse firbladede rosetter mere eller mindre udviskede og gengives undertiden i en slags kugleform eller som udtværede ringe. Og det er netop i denne form vi genfinder dem i seglet fra 1384 samt på de tidligere nævnte Roskildemønter, hvor tretalsmotivet går igen på porttårnene. Det var vel egentlig også naturligt, ud fra middelalderens tankegang, om porttårnene ved byens indkørsel var prydet med et symbol, der angav, at man nu kørte ind til byen med den store helligdom, der var indviet til trefoldigheden. Tankevækkende er det også, at dette tretalsmotiv på adskillige af de ældste mønter er placeret på præcis samme sted, hvor vi genfinder dem i seglet fra 1384. Det synes yderst sandsynligt, at de tre »roser«, som historikere og heraldikere altid har betragtet som en selvfølge i Roskilde bys våben, i midten af 1300-tallet af signetstikkeren er indsat i våbenet — ikke som roser, men som en parallel til det fra datidens mønter og stiftsmærket kendte trefoldighedsmotiv.

Ser man nærmere på seglet fra 1384 er det da også klart, at dettes kugler eller ringe ikke kan være roser. »Rosserne« gengives ikke som heraldiske roser, men som et ring- eller rosetformet motiv. Iøvrigt findes motivet alene i dette ene af de 4 forskellige bevarede middelalder typer af Roskildesegl. At myten om »roserne« er overlevet til i dag, kan således kun skyldes, dels at seglet fra 1384 så langt er det smukkeste og derfor hyppigst gengivet, dels at en romantisk eftertid har villet lægge mere i motivet, end det kan bære.

I senmiddelalderen (ca. 1500) blev navnet Roskilde som en ren humani-

5. Roskilde stifts segl. Efter Fang.

den og dens værnehelgen — har fundet udtryk i Roskilde stiftsvåben (se figur 5), der tidligst kendes fra Jacob Erlandsens kontrasegl af 1251. Stiftsmærket viser ifølge Henry Petersen »et kors lagt på to lodret stillede nøgler, der hentyder til stiftets skytshelgen, pave Lucius«. Om det sidste kan der let opnås enighed; derimod er der ikke — som Henry Petersen antager — tale om et almindeligt kors. Den korslignende figur er i samtlige middelalderlige segl med stiftsmærket dannet af to kirkesøjler med tydelig basis og kapitæl, hver af søjlerne belagt med 3 firbladede rosetter. Der kan — selv om det ikke tidligere er fremført — næppe herske tvivl om, at de to korslagte søjler skal symbolisere kirkebygningen, og rosetterne (3 i tallet både

stisk-poetisk forklaring tydet som »Rosenkilde« — Rosernes kilde — *fons rosarum*, og adskillige disciple fra Katedralskolen tilføjede helt ned til 1700-tallet efter deres latiniserede danske navne et *Rosæfontanus*. Christian II's fuldtro mand Peder Lille kalder sig således Petrus Parvus Rosæfontanus. Denne fortolkning ligger nær ud fra kirkelig-symbolsk tankegang, og det har været en velkommen lejlighed til, at man med god vilje har kunnet udlægge kuglerne i byvåbenet som »roser«. Kulturhistorisk er forklaringen umulig allerede af den grund, at bynavnet er ældre end ordet »rose« i dansk.

Tankegangen er imidlertid opretholdt til i dag og har vel fundet sit mest inspirerede udtryk i Grundtvigs Roskilde-Rim, hvor skjalden udbryder »du er døbt til Rosenkilde, hedning-navnet klæder ilde«.

Fuglen

I Roskildes byvåben er dog ikke bymuren, men den majestætiske fugl, der svæver over den, hovedmotivet. En stiliseret ørn eller høg med på heraldisk vis udbredte vinger og hovedet sidevendt og med de tværbånd over vinger og hale, som peger tilbage til den første heraldiske tid, hvor våbenet blev fremstillet på skjoldet ikke i form af en bemaling, men således at våbenets bestanddele, i dette tilfælde en fugl, rent fysisk blev bundet eller slået på skjoldet med metal- eller læderbånd. Ørnen gengives normalt sort i et felt af sølv, og farverne skulle ifølge Thiset have været anvendt på det gamle udskårne våben, som før 1735 fandtes på byens ældste rådhus. Farverne angives også således i Danske Atlas 1764, ligesom de også i dag anvendes i det smukke relief over indgangen til rådhusets portal (figur 18).

Der er søgt flere forklaringer på Roskildeborgernes valg af denne fugl som våbenmærke. I Danske Magazin 1745 anfører den gamle forfatter i et kort notat om »Roskilde Stads gamle Seigl« således: »Det synes ikke urimeligt, at, da denne Stad, efter det ældgamle Leires Ødelæggelse, var i det XI. og XII. Seculo kommen til det høieste i sin Flor og Herlighed, den da ogsaa ved samme Tider har forhvervet sig saa anseeligt et Vaaben, hvorved kunne betegnes, at, saa mægtig Ørnen er iblandt Fuglene, saa mægtig og forneme har ogsaa Roskilde i sin forne Velmagt været blandt Stæderne i Landet. Dog beror dette kun på en løs og uvis Gietning«. Stort set kan man vist alene tiltræde den sidste sætning, og man fristes snarere til at give P. B. Grandjean ret i dennes udtalelse, hvorefter »ørnen i Roskilde byvåben uden al tvivl er valgt, fordi den som den fornemste af fuglene gjorde et majestætisk og imponerende indtryk«¹⁶).

Høgekøbing

Grandjean går imidlertid ud fra som givet, at den i våbenet gengivne imponerende fugl skal være en ørn og nævner kun ganske kort den bl. a. af professor Henry Petersen på grundlag af gammel tradition fremsatte påstand om, at ørnen egentlig er en høg og er indsat i våbenet til minde om Roskildes forgænger som den mægtigste handelsplads på Sjælland: *Høgekøbing*¹⁷).

Selv om vi i spørgsmålet Høgekøbing-Roskilde bevæger os på heraldikens — og for så vidt også historiens — overdrev, al den stund grundige byarkæologiske undersøgelser endnu ikke er foretaget, kan der måske alligevel være grund til at dvæle lidt ved problemet, der, som Palle Lauring ud-

trykker det, pinligt jomfrueligt venter på sin elsker. Alt i historien kan ikke forklares med prisen på spegesild.

I Lejrekrøniken, der er bevaret i Esrom- og Ryårbøgerne, og hvis tilblivelse kan dateres til ca. 1170, fortælles følgende: »På den tid var der en stor by midt på Sjælland, hvor der nu kun er et øde bjerg ved navn Høgebjerg, men dengang lå der en by, som kaldtes Høgekøbing; da kong Ro i Lejre nu så, at købmændene gav meget ud til vognleje fra skibene og deroptil ad landevejen, bød han at flytte købstaden bort fra dette sted ned til havnepladsen der, hvor Isefjorden (dvs. Roskilde Fjord) udstrækker sig, og her lod han huse lægge sig omkring en dejlig kilde. Der byggede Ro en anelig by, som han gav et tve-delt navn, efter sig selv og efter kilden, idet han tog den ene del af navnet fra kilden, den anden fra sig selv og kaldte byen på dansk Roskilde, og med dette navn skal den kaldes i al evighed«¹⁸).

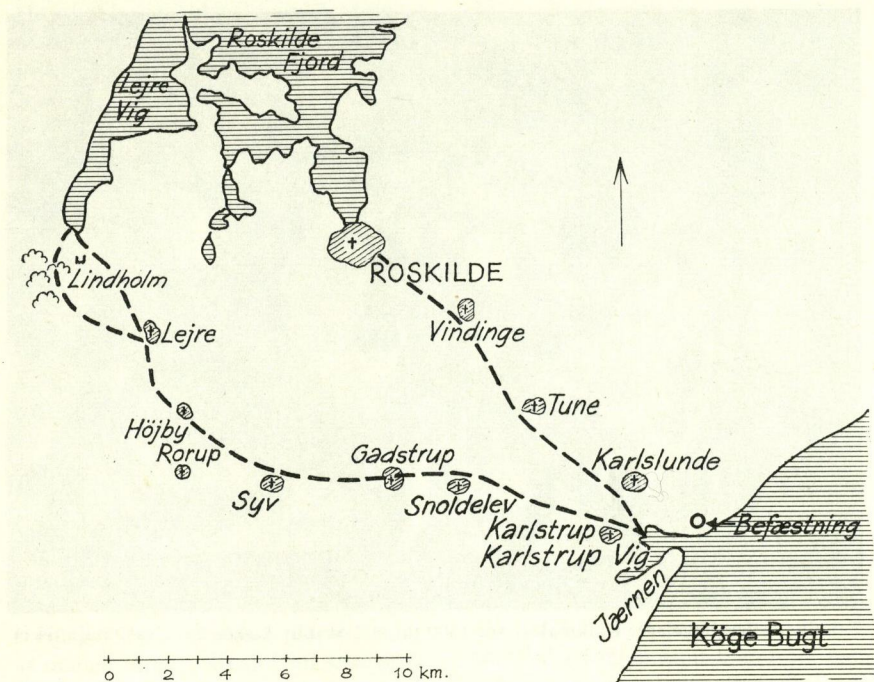
Så vidt den gamle Lejrekrønike. Høgekøbing nævnes endnu i Kong Valdemars Jordebog, hvor »Hoghakjøping« i plovtaleslisten svarer 7½ plovpenge mod Roskildes 80 plovpenge¹⁹). Men herefter forsvinder navnet helt ud af historien — og Høgekøbing bliver Danmarks Troja, hvis gåde endnu ikke er løst.

Det har ikke manglet på teorier om, hvor den lå. Historieskriveren Arild Huitfeldt formoder allerede 1652 i sin Danmarkskrønike, at der med Høgekøbing må sigtes til Højby i Rorup sogn syd for Lejre Vig og en milsvej sydvest for Roskilde. Dr. O. Nielsen antyder meget løst i sin kommentar til Valdemars Jordebog, at der måske også kan være tale om en landsby Høgekøbing i Skåne syd for Malmø, eller at Høgekøbing skulle søges på Møn,

hvor det kunne være et andet navn på Stege eller Borre²⁰). A. D. Jørgensen og Gudmund Schütte vil endelig henlægge Høgekøbing til det Højbjerg i Valsøllille sogn, Ringsted herred, der er en slags bastion for Sjællands højeste punkt Gyldenløveshøj²¹).

Handelsvejene

Hvis problemet skal anskues mere rationelt end de fleste af ovennævnte teorier, bliver det formentlig nødvendigt at anlægge et mere om man så må sige handelsstrategisk synspunkt — at følge de gamle oldtidsveje over Sjælland. Umiddelbart er det jo ikke indlysende, at den gamle søfart af sig selv søgte ind i bunden af de smalle fjorde ved Lejre Vig og ved Roskilde — men det gjorde den. Vi har her en ren parallel til fænomenet ved Hedeby-Slesvig, hvor skibene løb ind i bunden af Slien, lossede og lastede, og varerne blev ført over land fra eller til Trene, således at man undgik sejladens nord om Jylland. Der gik et handelsstræk tværs over Sjælland fra fjordvigene ved Lejre og Roskilde, hvor varerne blev lastet på vogne og hesteryg og ført til Køge Bugt, hvor der har været en udmærket landingsplads i vigen ved Karlstrup, indtil denne forvandlede til de nuværende Karlslunde og Karlstrup Moser ved at klittangen »Jærnen« fra syd voksede frem og lukkede munden — en omstændighed, der måske fik Absalon til at flytte vagtskibene til stedet for det kommende København og opføre den første borg her. Rester af en befæstning og en større gravplads fra oldtiden er fundet ved denne gamle handelsplads ved Karlstrup Vig²²). Befæstningen skulle bl. a. beskytte mod venderne, der jo ifølge Saxo netop angreb Roskilde fra dette sted.

6. Handelsvejenes forløb fra Lejreregionen og fra Roskilde til Køge Bugt. Kortet tegnet af Sv. Aage Voigt Andersen.

Ved denne transport over land undgik man sejladsen ned gennem Øresund, hvor både det gamle helligbjerg Kullen og sørøverne truede. Oldtidsvejen over Sjælland kan nøje kortlægges på grundlag af de mange gravhøje, som oldtidsfolkene rejste langs vejene, for at de kunne ses af de vejfarende²³). Såfremt vejene kortlægges på dette grundlag, vil man klart kunne se, at der har ført to hovedfærdselsårer til landingspladsen ved Karlstrup Vig: en fra Lejre Vig — øst og vest om det gamle voldsted i Borrevejle Skov — over Højby—Syv—Gadstrup—Snoldelev til Karlstrup og en tilsvarende fra Roskilde over Vindinge—Tune—Karlslunde til fjordvigen (se figur 6). Et blik på kortet vil hurtigt overbevise

selv en kritisk indstillet om motivet til kong Ros flytning af handelspladsen fra egnen ved Lejre Vig til Roskilde: Transporten over land var ganske enkelt ca. 10 km kortere, såfremt pålæsningen foregik i Roskilde.

Hvor lå Høgekøbing?

Efter at der således er forsøgt givet en rimelig forklaring på transportvejenes flytning fra Lejreregionen til Roskilde, må det også stå klart, at det forsvundne Høgekøbing må søges i nærheden af Lejre. Selve Lejreborgen har formentlig ligget nærmere inde i landet end det nuværende Lejre. Axel Olrik fremsatte i 1914 den teori, at »Lejreborgen næppe kan have ligget andre steder end på den bakkeknoId i

7. Falke- eller høgejagt. Kalkmaleri fra 1300-tallet i Skibby kirke. Fot. Nationalmuseet.

Borrevejle Skov, hvor i middelalderen borgen Lindholm opførtes²⁴⁾. Denne teori er ikke imødegået af Vilh. la Cour i hans omfattende Lejrestudier²⁵⁾, der netop på grundlag af gravhøjene påviser, at Lejreeggen ved sammenstødet af Lejre Å og Kornerup Å var knudepunktet for de vigtigste oldtidsveje, der fra bunden af Lejre Vig fortsatte øst og vest om Lindholm voldsted over Højby til Køge Bugt. Nedsikringer i Overdrevsskoven syd for Lejre Vig kranset af gravhøje viser endnu i dag de gamle færdselsveje. Ufatteligt at endnu ingen arkæolog har stukket spaden i den store banke i Borrevejle Skov eller i bakkerne ved Højby. Kun på denne måde kan et nationalt historisk problem forsøges løst. Et »bysamfund« svarende til det sydslesvigske Hedeby og det svenske Björkö i Mälaren savnes hårdt i dansk arkæologi.

Tankevækkende er det også, at den gamle oldtidsvej i skoven syd for den nuværende Holbækvej krydser et nord-syd løbende vandløb med det interessante navn Helligrenden. Lejre har været et kultsted, ja ordet *betyder* simpelthen »Helligsted«, og Thietmar af Merseburg (død 1028) beretter i sin omtale af Danmark, at man i Lejre blotede på følgende måde: »Der er et almindeligt stævne hvert niende år i januar efter vor epifaniefest (helligtrekonger). Da ofrer de til deres guder 99 mænd og det samme antal af heste sammen med hunde og høge...«. Man har haft travlt med at undsige Thietmar, men man skal da — indtil man ved bedre — være forsigtig med at forkaste en samtidig nedskreven beretning, der fortæller om høgeoffer.

Jeg kan personlig — indtil jeg overbevises om det modsatte — ikke opgive teorien om, at det forsvundne

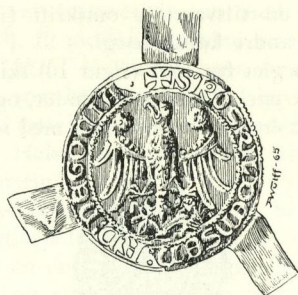

Høgekøbing er identisk med Højby i Rorup sogn, at denne har været en stabelplads på transportvejen til Køge Bugt (jfr. Lejrekrønikens beretning om, at »købmændene gav meget ud til vognleje fra skibene derop til landevejen«), og at denne handelsplads måske tillige har hentet sit navn fra sit opdræt af høge til blotet i Lejre. Højby skrives endnu i 1277 »Høgby, Høgheby«.

Ørn eller bøg?

Men efter denne afstikker er det vel naturligt at vende tilbage til vort egentlige problem: Om fuglen i Roskilde byvåben er en ørn eller en bøg, som er indsat til minde om Høgekøbing. I nyste tid har fremtrædende europæiske heraldikere — således den hollandske Beelaerts van Blokland på den internationale heraldiske kongres i Haag 1964 — fremsat den påstand, at mange af de i heraldiken som ørne fremstillede fugle af datiden har været opfattet som høge eller falke, og at der er tale om en forveksling, når de i dag betegnes som ørne. Måske er selve den berømte tyske ørn i virkeligheden en bøg eller falk. Frederik II, Barbarossas søn, ophøjede falkonerkunsten til en videnskab, og i hans berømte falkonerhåndskrift afbildes jagtfalkene på præcis samme måde som i det kejserlige »ørnevåben«, der vel vandt hævd på hans tid. Høgen eller jagtfalken ansås i den tidlige middelalder for ædlere end ørnen. Den var fyrsternes fornemste gave til hinanden. Tankevækkende nok har vi nær Lejreregionen bevaret et minde om høgens anvendelse som fyrsternes jagtfugl i det pragtfulde kalkmaleri i Skibby kirke (se figur 7).

Ud fra disse forudsætninger kan Roskildes »ørn« altså godt — som traditionen hævder — være en bøg.

8. Roskilde bys segl 1350.

Tre senere Roskildesegl

I det forudgående er alene omtalt to middelalderlige Roskildesegl — fra 1286 og 1384²⁶). Udover disse to versioner af byvåbenet, kender vi imidlertid tre andre gengivelser, anvendt i segl som er bevaret fra 1350, 1481 og 1557²⁷).

Fælles for disse segl er, at de alle indeholder fuglen samt bymuren, men at bølgerne er mindre fremtrædende end i seglet fra 1384, ligesom de kugler, som findes i dette, helt er udeladt. Omskriften på seglet fra 1350 (se figur 8): *S. Roskildensium ad negocia* — »Roskildeborgernes segl til retshandler« — er enestående i dansk sigillo-

9. Roskilde bys segl 1481. »Ringene« over bølgerne, sinister, er måske høgens bjælde.

grafi; en tilsvarende omskrift findes ikke i andre købstadssegl.

På seglet fra 1557 (figur 10) skimtes kun et par af bymurens tinder, og det samme er stort set tilfældet med seglet

10. Roskilde bys segl 1557.

fra 1481 (figur 9). Dette sidste adskiller sig fra de øvrige derved, at der over bølgerne til sinister (heraldisk venstre) findes en »ring«, der øverst er forsynet med to opstående, udadbuede hager. Grandjean mener, at dette motivvalg »næppe kan forklares«²⁸). Det kan dog vel ikke helt udelukkes, at vi måske her har et fingerpeg om problemstillingen ørn—høg. Falken eller høgen afbildes heraldisk nemlig næsten altid forsynet med en bjælde på fødderne²⁹). Formålet med denne bjælde var, at man, når høgen eller falken var sluppet løs på jagten, lettere kunne finde den igen. Ligeledes var der om fødderne anbragt et par korte læderremme, kaldet skoene, hvori den såkaldte »dråle« fæstnedes; denne fjernedes, når høgen skulle jage. Drålen består af to ringe, som er føjet sammen med en tap, således at de kan dreje frit om deres akse. I den ene ring er skoene gjort fast, og igennem den anden trækkes »langremmen«. Denne rem bruges til at holde falken på plads, til den slippes løs efter byttet³⁰).

Som hypotese kan det således ikke udelukkes, at »ringen« i seglet fra 1481 er identisk med enten høgens bjælde eller dens dråle, og at »hager-

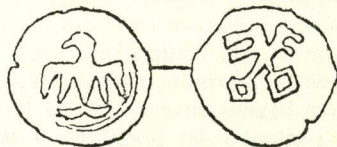
ne« er identiske med skoens læderremme. Hvis denne hypotese er rigtig, har man et bevis for, at signetstikkeren i midten af 1400-tallet har opfattet fuglen som en høg og ikke som en ørn.

Mønt og tiggertegn

Fra middelalderens Roskilde er byvåben ud over på seglene bevaret for eftertiden i to enestående fund.

Blandt de såkaldte »borgerkrigsmønter«, der blev slået ca. 1241–1332 samt i den kongeløse tid efter Kristoffer II findes en mønt med Roskildes byvåben på den ene side og to krydslagte nøgler på den anden (se figur 11). Mønten er slået i Roskilde, og den er formentlig fremkommet således, at Roskilde bystyre i den kongeløse tid (1332–40) selv har ladet foretage en udmøntning³¹).

Et andet helt enestående fund, der er gjort fra middelalderens Roskilde, er et lille støbt bronzemærke, der på forsiden bærer byens våben og omskriften: + *Signum civium Roskildensium* (Roskilde borgeres tegn). Mærket er bevaret i to eksemplarer, begge på Nationalmuseet. Det ene er forsynet med et hul (se figur 12), det andet med et fladt øsken. Vilhelm Bergsøe har i dette mærke villet se »det ældste danske Korporations-Tegn, vi overhovedet kender«, og har ment, at det blev båret som »et gildetegn ved fest-

11. Borgerkrigsmønt fra Roskilde fra den kongeløse tid efter Kristoffer II, dvs. 1332–40, slået af bystyret og derfor forsynet med byens våben.

12. Tiggertegn fra Roskilde, ca. 1500, med byens våben.

lige lejligheder, og således svarer til nutidens foreningstegn«³²⁾. Arthur Fang har i sin Roskildebog nærmest tilsluttet sig denne opfattelse.

Denne teori kan næppe opretholdes. Jeg mener, at det må ligge helt klart, at det foreliggende bronzemærke er noget helt andet, nemlig et *tiggertegn*. For at bringe system i middelalderens tiggeri, herunder at sikre at hver enkelt by og sogn kun sørgede for sine egne fattige, indførte man i Danmark under Kristian II efter spansk og skotsk forbillede, at alle tiggere, som gennem øvrigheden opnåede tilladelse til at tigge, skulle have »et besønderligt Stadstegn, som de skulle bære aabenbare paa deres Bryst«³³⁾. Dette tegn var gerne forsynet med stadens navn og våben. Brugen af disse tegn blev gang på gang indskærpet i den følgende periodes tiggerforordninger. Vidnesbyrd om udfærdigelse af disse tiggertegn kan findes i købstædernes kæmnerregnskaber. I 1581 fik Laurits Guldsmid i Helsingør således 1 mark og 4 skilling »for Tegn han gjorde med Byens Vaaben paa, som blev udelte paa Raadhuset til fattige Folk,

som var forlovet at gaa med Almisse«³⁴⁾. Et sådant tegn blev netop fundet 1861 i Helsingør havn — et blytegn, som bærer et relief af byvåbenet samt årstallet 1640 på forsiden. Udover Helsingørtegnet kendes alene et tiggertegn fra København 1605 med byens våben og et lille hul, beregnet til tegnets fastgørelse på klæderne. Til disse to eneste kendte tiggertegn kan man nu altså knytte Roskildes tiggertegn — blot med den forskel, at Roskildes tiggertegn efter omskriftens type formentlig må henføres til begyndelsen af 1500-tallet, hvorefter det bliver Danmarks ældste bevarede tiggertegn.

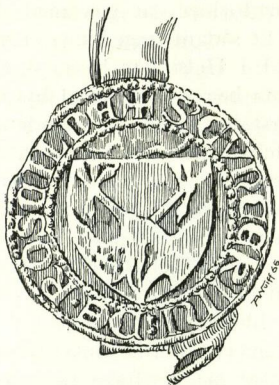
Et borgmestervåben

Inden vi forlader anvendelse af Roskilde byvåben i middelalderen, kan der vel være anledning til at fremdrage et lille kuriosum, nemlig muligheden af at en afledning af byvåbenet er blevet anvendt i et nydannet borgmestervåben.

Roskildes ældste kendte borgmester nævnes 1349. Hans navn var Gyncekin af Falkendal. Han var oldermand i Sct. Knudsgildet i Roskilde og tilhørte en fra Venden (Rügen) indvandret adelsslægt, som var besvogret med Billerne og øjensynlig nød stor anseelse i Roskilde gennem hele 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet. Slægten ejede den store, nu helt forsvundne hovedgård Falkendal øst for Roskilde, som 1397 af bisp Peder Lodehat blev tilskødt dronning Margrethe.

Det interessante ved denne Roskildes ældste borgmester er imidlertid i denne sammenhæng det våben, han fører i sit segl. Vi har bevaret hans segl fra tiden, før han blev borgmester, nemlig fra 1335, 1337, 1338, 1343, 1344 og 1346. I alle disse segl fører han sin slægts gamle vendiske våbenmærke: en

13. Den ældste kendte borgmester i Roskilde, Gyncekin af Falkendals segl, 1356.

skråbjælke belagt med en stjerne mellem to roser (se Heraldisk Tidsskrift 1961, nr. 3 p. 98–99), og han betegner sig i de dokumenter, hvorunder seglene hænger, som »borger i Roskilde«. Da vi imidlertid — efter at han ca. 1349 eller kort tid før er blevet Roskildes borgmester — første gang finder hans segl under et dokument (1356), opdager vi til vor forbløffelse, at han ikke længere fører sit gamle våbenmærke, men har ændret dette til et nyt: To opadvendte krydslagte falke eller ørnekløer (se figur 13). Nu skulle der sikkert meget til, at man i middelalderen ændrede et gennem flere gene-

14. Roskilde bys segl 1699, tegnet efter stampen på Roskilde Museum.

rationer ført våben; når man endvidere ser, at han i brevet fra 1356 kalder sig »af Falkendale«, men i sigillets omskrift »de Roskilde«, ligger den tanke nær, at det nye segl er skabt som en slags embedssegel — et borgmestersegel, der er skabt som en afledning af Roskildes byvåben på den måde, at han har taget en del af byvåbenets høg eller ørn — nemlig dennes kløer — og anvendt disse i sit nye våben. Hvis denne hypotese er rigtig, står vi her overfor Danmarks ældste borg-

15. Roskilde bys våben i sandstensrelief, fra o. 1735. Våbenet var anbragt på byens ældre, nu forsvundne rådhus.

mestervåben. Udelukkes kan det selvfølgelig ikke, at våbenet er skabt over gårdens navn Falkendal, men denne mulighed træder dog i baggrunden, når hensyn tages til, at våbenændringen skete efter — eller samtidig med — udnævnelsen til borgmester.

Efter 1356 førte slægten i generationer dette nye våben, uanset at den senere kalder sig med tilnavnet Mule. Da slægten uddøde i Roskilde, dukker der en slægt op i Slagelse og omegn,

der bærer det samme våben, men benytter slægtsnavnet Portmand. Der er ifølge Thiset formodentlig her tale om en linie af slægten Falkendal³⁵).

Byvåbenet i nyere tid

Ud over de allerede fra middelalderen ovenfor nævnte fem forskellige segltyper af Roskilde bys våben er der bevaret en hidtil ikke publiceret type fra 1699. Grandjean nævner ikke dette segl i sin ellers meget minutiøse gennemgang af købstædernes sigiller. Vi har endda opbevaret selve sigilstampenen på Roskilde Museum, hvortil den blev indleveret i 1950'erne efter i mange år at have ført en upåagtet tilværelse på dommerkontoret. Seglet, der her for første gang er gengivet efter stampen (se figur 14), er tidstypisk. Bymuren og bølgerne er udeladt og alene fuglen vises. Derimod er omskriften: »Roskilde stads sigill 1699« uanægtelig mere oplysende end de tidligere omtalte omskrifter.

Er gengivelsen fra 1699 mindre heraldisk opbyggelig, må man sige, at Roskilde har oppet sig med det sand-

16. Borgervæbningens trommeskilt fra 1756. Roskilde Museum.

17. Jernmedaillon med byvåbenet fra det gamle, i 1820'erne nedrevne rådhus. Roskilde Museum.

stensrelief af byvåbenet, der var anbragt på det i 1735 opførte — i 1820'erne ombyggede — rådhus, og som lykkeligvis er bevaret og nu findes indmuret i porten til Roskilde Museum (se figur 15). Smukkere gengivelse af byvåbenet findes næppe, og relieffet kunne vel nok fortjene en bedre plads end den nuværende i en mørk museumsport.

Fra samme periode kendes byvåbenet fra borgervæbningens trommeskilt fra 1756, nu på Roskilde Museum (se figur 16). Museet opbevarer tillige en rund jernmedaillon med byvåbenet, der sad på en jerndør i det gamle, nedrevne rådhus (se figur 17).

I nutiden findes byvåbenet kun bevaret i relieffet over indgangen til rådhusets portal (se figur 18) samt på de smukke gamle gadeskilte (se figur 19), som man i dag lader afløse af triste, fantasiløse standardskilte, som kendes fra alle andre købstæder.

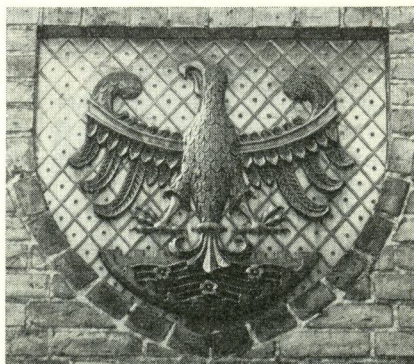
Såfremt disse linier kunne medvirke til, at man i Roskilde i en ny udviklingsperiode, der truer med at kvæle byens gamle købstadskarakter, måtte erkende ikke alene den kulturelle vær-

di, men også den forpligtelse, som det gamle byvåben er udtryk for, er hensigten nået.

Noter og henvisninger

- 1) Oluf Kolsrud: Bergen Bys Segl, Vaaben, Farver og Flag. Bergen 1921, s. 27–42.
- 2) Danmarks Riges Breve, 2. rk., bd. 2, nr. 210.
- 3) DRB, 2. rk., bd. 2, nr. 307.
- 4) DRB, 2. rk., bd. 3, nr. 16.
- 5) DRB, 2. rk., bd. 3, nr. 206. — Niels Hermansens eget segl er gengivet i Danmarks Riges Historie, bd. 2, s. 90.
- 6) Poul Bredo Grandjean: Danske Købstæders Segl indtil 1660, København 1937, s. 10. Samme: Dansk Sigillografi, København 1944.
- 7) P. Severinsen: Ringsted Folketidendes julenummer 1935.
- 8) Hansen-Valløby: Roskilde bys navn. Kronik i Roskilde Tidende den 5. juli 1935.
- 9) V. C. Frederiksen: Roskildes Navn. Kronik i Roskilde Tidende den 13. juli 1935.
- 10) Roskildes Beliggenhed og Navn, Fra Københavns Amt 1935, s. 7–12. — Kr. Hald: Vore Stednavne, 2. udg., 1950, s. 232. — Aage Houken: Håndbog i danske Stednavne, 1956, s. 22.
- 11) Konings annall under 1157.
- 12) Aage Wulff har i en større artikel: Vaser, liljer og kroner i heraldiken (Våbenhistoriske Årbøger XIII, København 1966, s. 34–36) fortolket »bølgerne« som grene med blomster (gyvelgrene) i lighed med det schweiziske borgersegel for Aarau.
- 13) Henry Petersen: Hvor lå Kongsgården i Roskilde. Historisk Tidsskrift 6. R. II, 1890, s. 352.
- 14) Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike. Oversat af Fr. Winkel Horn. København 1898, 14. bog, s. 103.
- 15) Kr. Erslev: Roskildes ældste Mønter. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1875, s. 117–87. — Georg Galster: Roskilde Mønter. Fra Københavns Amt 1929, s. 409–38.
- 16) P. B. Grandjean: Dansk Sigillografi, 1944, s. 179.
- 17) Henry Petersen: Hvor lå Kongsgården i Roskilde, Historisk Tidsskrift, 6. R. II, 1890, s. 353 f.
- 18) J. Olrik: Krøniker fra Valdemarstiden, København 1918; s. 13–14, M. C. L. Gertz: Scriptores Historiæ Danicæ Minoræ I, Kbhvn. 1917–18, Cronicon Lethrense, s. 46.
- 19) O. Nielsen: Kong Valdemar den Andens Jordebog, Kbhvn. 1873, Fjortende Stykke. 2; Johs. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog 1874, s. 450.
- 20) O. Nielsen: Sammesteds, XXI, fra J. Steenstrup s. 450.
- 21) A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, I, København 1874–76, s. 244–45, Gudmund Schütte: Offerpladser i Overlevering og Stedminder, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 112, København 1918, s. 29 f.
- 22) V. Mortensen: Karlslunde Sogn. Fra Københavns Amt 1938–39, s. 268–69 og 272–73.
- 23) Om oldtidsvejenes forløb se J. T. Lundby: Vejenes Udviklingshistorie i Danmark. Fra Københavns Amt 1926, s. 129–142, J. T. Lundby: Oldtidsvejene i Københavns Amt (optrykt i Roskilde Landevej gennem Tiderne, Roskilde 1927, s. 5–24).

18. Byvåbenet over indgangen til det nuværende rådhus.

- 24) J. Olrik: Navn og bygd, 1914, s. 309. Tanken er i øvrigt først fremsat af Sophus Müller i et foredrag den 26. juni 1904 (ufuldstændigt referat i »Nationaltidende« den 4. juli 1904).
- 25) Vilh. la Cour: Lejrestudier, Danske Studier 1921—24, s. 147—166.
- 26) Seglet fra 1286 er bevaret i 4 eksemplarer fra henholdsvis 1286 (ufarvet voks) 1314 (grønt voks på ufarvet), 1320 (ufarvet voks) og 1356 (grønt voks). — Seglet fra 1384 er bevaret i 6 eksemplarer fra henholdsvis 1384 (rødt voks på ufarvet), 1386 (rødt voks), 1387 (grønt voks), 1396 (brunt voks), 1421 (rødt voks på ufarvet) og 1536 (rødt voks på ufarvet).
- 27) Seglet fra 1350 er kun bevaret i 1 eksemplar, på grønnt voks. — Seglet fra 1481 er bevaret i 6 eksemplarer fra henholdsvis 1481 (bruntfarvet voks), 1519 (bruntfarvet voks), 1532 (grønnt voks), 1608 (grønnt voks i brunt), 1648 (bruntfarvet voks) og 1650 (grønnt voks i trækapsel). — Seglet fra 1557 er bevaret i 3 eksemplarer fra henholdsvis 1557, 1589 og 1652.
- 28) P. B. Grandjean: Danske Købstæders Segl indtil 1660, Kbhvn. 1937, s. 38.
- 29) A. Fox-Davies: A complete Guide to Heraldry, London 1954, s. 241—42.
- 30) Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Kbhvn. 1959, bind IV, spalte 155.
- 31) H. V. Mansfeld-Büllner: Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241—1377, Revideret udgave ved Johan Chr. Holm, 2. oplag, København 1964, s. 53 (figur 576).
- 32) Vilhelm Bergsøe: Danske Forenings Tegn, Kbhvn. 1888, side 11.
- 33) Hugo Matthiessen: Tiggertegn, Fra Arkiv og Museum, 2. bd., 1. s. 111-16.
- 34) Helsingør kæmnerregnskab 1581—82.
- 35) Danmarks Adels Aarbog 1904, s. 315 f.

19. Gammelt gadeskilt med byvåbenet.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.